

Arhe XXI, 42/2024

UDK 179

1(37/38)

DOI: <https://doi.org/10.19090/arhe.2024.42.11-35>

Originalni naučni rad

Original Scientific Article

ЖЕЉКО КАЛУЂЕРОВИЋ¹

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

ЗОРИЦА КАЛУЂЕРОВИЋ МИЈАРТОВИЋ²

Национални и каподистријски универзитет

у Атини, Филозофски факултет, Одсек за филозофију,

Република Грчка

ПРОТО-БИОЕТИКА ОНОГА КОЈИ ЈЕ

„О СВЕМУ РАЗМИШЉАО”

Сажетак: Аутори у тексту анализирају Демокритове прото-биоетичке пасаже и констатују да у његовим фрагментарно сачуваним списима, једнако као ни код неких других раних хеленских писаца, није било изражене дихотомије између телесног и душевног односно органског и неорганског. Његовом светоназору тј. дискурсу који је баштинио била је ближа специфична врста помешаности два првопоменућа елемента, пошто је то доба, а живео је и делао у V и IV веку пре н. е., када је тело тешко било замислити без душе, али и њу без твари. Мислилац из Абдере, следствено томе, схвата мишљење као нешто телесно попут опажања и разуме, као Парменид и Емпедокле (и Платон), да се слично сличним опажа и схвата. У ДК68Б164 појашњава се да он такво резонување примењује и на оно што је одушевљено (*ἐμψύχων*) и на оно што је неодушевљено (*ἀψύχων*). Очекивана резултанта оваквог приступа тврдња је, која је елаборирана у овом чланку, да не само људи него и друга створења имају одређене когнитивне

1 Е-mail адреса аутора: zeljko.kaludjerovic@ff.uns.ac.rs

2 Е-mail адреса ауторке: zmijartovic@philosophy.uoa.gr

и „вољне” способности. Иако у његовим белешкама има елемената који јасно упућују на сродство свих живих бића (у извесном смислу и неживих), онај који је „о свему размишљао” ипак није у потпуности следио нехомоцентричка становишта својих, пре свега јужноиталских, претходника и савременика. Закључак аутора је да је, паралелно са наведеним увидима, у Демокритовом опусу могуће пронаћи и образложене ставове који представљају наговештаје каснијих хомоцентричких парадигми.

Кључне речи: Прото-биоетика, онај који је „о свему размишљао”, душа, тело, твар, одушевљено, неодушевљено, нехомоцентризам, хомоцентризам

Приликом анализирања полазишта која одступају од главног тока западне филозофије, у смислу тражења антецедената оптимизовања диференције између човека и других живих бића, пожељно је отићи до самих почетака особеног типа рационалности тј. до првих проучаватеља природе, на основу чијих фрагментарно сачуваних списа може да се утврди да они антиципирају већину потоњих модалитета неантропоцентричких приступа.³ Да би се разумели ставови филозофа природе који су деловали у тзв. космолошком периоду, треба да се напусте дуалистичке концепције, нарочито оне које на картезијанском трагу апострофирају оштру дистинкцију између материје и духа.⁴ За ране *фисичаре* посебно, није постојала никаква инертна твар која би логичком нужношћу захтевала раздеобу првог начела, аристотеловски казано, на тварни и творни елемент. Приликом прихватања неког *arche*-а као јединог извора настајања аутоматски се имала у виду, барем у истом обиму, и његова инхерентна мобилност.

---

3 Делови овог рада објављени су претходних година у неколико обрада и интерпретација. Измене садржинског и стилског карактера, као и модификација текста, вршене су ради растерећења од повремених дигресија и неопходних прецизирања узрокованих накнадним увидима, због доступне додатне литературе и сопствених преводилачких решења референтних фрагмената, филозофских термина и појмова, као и поради прегледнијег и течнијег излагања.

4 На страну што рани хеленски филозофи нису мислили нити су могли мислити у тим категоријама, које су познијег порекла и припадају другачијем интелектуалном и сазнајном амбијенту.

---

*

Корелативно становиште може се приписати и једном од последњих пресократоваца Демокриту, јер је и он припадао раздобљу када није било изражене дихотомије између телесног и душевног, органског и неорганског.⁵ Његовом светоназору односно дискурсу који је баштинио била је ближа нека врста помешаности два првопоменућа елемента, пошто је то доба, а живео је и делао у V и IV веку пре н. е., када је тело (*σῶμα*) тешко било замислити без душе (*ψυχή*), али и њу без твари (*ύλη*). Филозоф из Абдере, следствено томе, схвата мишљење као нешто телесно попут⁶ опажања и разуме, као Парменид и Емпедокле (и Платон), да се слично сличним опажа и схвата (*περὶ τοῦ τὰ ὅμοια τῶν ὁμοίων εἶναι γνωριστικά*).⁷

Скептичар и лекар из II или можда III века наше ере Секст Емпирик (Против математичара (ΠΡΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΥΣ) (VII, 117-118)), појашњава да он, такав став, примењује и на оно што је одушевљено (*ἐμψύχων*) и на оно што је неодушевљено (*ἀψύχων*):

---

5 Видети: ДК31А89; ДК59А98а; ДК68А165.

6 Консултовати: V. J. Grigoriadou, F. A. Coutelieris, K. Theologou, "History of the Concept of Similarity in Natural Sciences", у: *Conatus – Journal of Philosophy*, 6, no. 1, Athens 2021, pp. 101-123.

7 Упоредити: *De An.*404b8-405b10 i *De An.*405b13-19. Опречно становиште о узајамности несличних (*μη ... ὁμοίωι*) ствари заступали су Хераклит, Анаксагора и Алкмеон. Видети: Теофраст, *О опажању* (*Περὶ αἰσθήσεων*) (1), у: ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ, *Περὶ ὀσμῶν* • *Περὶ ἰχθύων* • *Μετὰ τὰ φυσικά* • *Φυσικαὶ δόξαι* • *Περὶ αἰσθήσεων* (ΑΠΑΝΤΑ 9), ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΚΤΟΣ. ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε., Αθήνα 1998, σελ. 200, 1.

„Јер се и жива бића (ζῶια),”
 каже (Демокрит, прим. Ж. К. и
 З. К. М.), „са сродним живим
 бићима (ζῳίοις) сабирају,
 као голубови са голубовима и
 ждралови са ждраловима, [а]
 и за друга неразумна [бића]
 (ἀλόγων) [важи] исто. <Тако>
 је и са оним неодошевленим
 (ἀψύχων), као што се може
 видети при просејавању
 семена и код каменчића на
 жалу; када се, напиме, сито
 вртложно креће одваја се [и]
 сврстава сочиво са сочивом,
 и јечам са јечмом, и пиеница
 са пиеницом; када се таласи
 крећу дугуљастии каменчићи се
 на исто место са дугуљастим
 гурају, а округли са округлима,
 као да сличност у њима има
 неку моћ скупљања ствари.”⁸

Ἐκαὶ γὰρ ζῶια, φησίν,
 ὁμογενέσι ζῳίοις συναγελάζεται
 ὡς περιστέραὶ περιστεραῖς καὶ
 γέρανοι γεράνοις καὶ ἐπὶ τῶν
 ἄλλων ἀλόγων ὡσαύτως. <Ὡς>
 δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀψύχων, καθάπερ
 ὄρεᾶν πάρεστιν ἐπὶ τε τῶν
 κοσκινευομένων σπερμάτων καὶ
 ἐπὶ τῶν παρὰ ταῖς κυματωγαῖς
 ψηφίδων· ὅπου μὲν γὰρ κατὰ τὸν
 τοῦ κοσκίνου δῖνον διακριτικῶς
 φακοὶ μετὰ φακῶν τάσσονται
 καὶ κριθαὶ μετὰ κριθῶν καὶ
 πυροὶ μετὰ πυρῶν, ὅπου δὲ κατὰ
 τὴν τοῦ κύματος κίνησιν αἱ μὲν
 ἐπιμήκεις ψηφίδες εἰς τὸν αὐτὸν
 τόπον ταῖς ἐπιμήκεισιν ὠθεῦνται,
 αἱ δὲ περιφερεῖς ταῖς περιφερέσειν
 ὡς ἂν συναγωγόν τι ἐχούσης
 τῶν πραγμάτων τῆς ἐν τούτοις
 ὁμοιότητος’.

8 Прев. Ж. Калуђеровић. Σ. Ἐμπειρικός, ΠΡΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΤΣ, σελ. 215-216, VII, 117-118. Интернет адреса: <https://archive.org/details/sextusempiricus01bekkgoog/page/214/mode/2up?view=theater>. Грчке оригинале у преводу додали Ж. К. и З. К. М. У Дилс (H. Diels)-Кранцовой (W. Kranz) нумерацији ово место је, благо модификовано, обележено као фрагмент 68B164. H. Diels, *Predokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 171, B164. Нем. изд. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 176-177, B164. Консултовати и: ДК68А128; GC323b10-15; D123 (A99a) Theophr. (?) Aqua (?) in P. Hib. 16 Col. 1.9–16, 2.1–22, 3.1 (ed. FHS&G vol. 1, App. 4, pp. 462–65).

Очекивана резултанта оваквог приступа тврдња је, која ће бити елаборирана у наставку овог чланка, да не само људи него и друга бића имају одређене когнитивне способности.⁹

Византијски писац и филолог из V и VI века наше ере Јован Филопон¹⁰ је, на Аристотеловом трагу, изјавио да душа,¹¹ по Демокриту, није подељена (*ἀμερῆ*)¹² и да нема много моћи (*οὐ πολυδύναμον*), јер (DK68A105):

<p><i>Исто је, казује, мислити (νοεῖν) и опажати (αἰσθάνεσθαι), и [обоје] од једне такве произлазе моћи.</i>¹³</p>	<p>ταὐτὸν εἶναι λέγων τὸ νοεῖν τῷ αἰσθάνεσθαι καὶ ἀπὸ μιᾶς ταῦτα προέρχεσθαι δυνάμεως.</p>
---	--

9 Интенција овог прилога није истраживачки усмерена на интегрисање целине Демокритовог *corpusa*, па ни целине његових *Fragmenta moralia*, већ да се у великој количини хетерогеног материјала који је преостео иза Леукиповог ученика, испита грађа која би могла бити релевантна приликом трагања за хеленским коренима биоетике и утврди које су то упоришне тачке које у датом контексту обележавају атомистичко учење овог свестраног аутора. О аспектима његовог стваралаштва који се тичу сегмената филозофије природе, упоредити: Ž. Kaluđerović, „Aristotelovo i Marksovo reflektovanje atomističke fizike”, у: *ARHE*, год. IV, br. 7, Novi Sad 2007, str. 63-79.

10 Детаљније о овом „марљивом” (Φιλόπονος) „учењаку” (Γραμματικός) у: В. Татакис, *Византијска философија*, Јасен, Никшић 2002, стр. 70-78.

11 У *De an.*403b31-404a9, Стагиранин пише да су поједини од претеча душу разматрали превасходно као узрок кретања (τὸ κινεῖν), јер су мислили да оно што није у кретању не може покретати ништа друго, те су отуда душу сагледавали као да је у кретању, а то је био разлог и зашто је Демокрит назвао душу ватром (πῦρ) и топлином (θερμὸν). Кирк (G. S. Kirk) и Равен (J. E. Raven) мисле да мотив зашто ово Аристотелово повремено подразумевање да душа јесте ватра лежи у заједничкости облика, али да уистину округласти атом није ни душа ни ватра, него управо то што јесте – округласти атом. Видети: G. S. Kirk, J. E. Raven, *The Presocratic Philosophers*, Cambridge University Press, Cambridge 1957, p. 420. Доксограф Аетије, с друге стране, бележи да је душа сложевина слична ватри (πυρᾶδες), састављена од атома округлог облика који имају ватрену могућност (δύναμιν) (тзв. *Μνεῖα* (Aëtii *Placita*) (Συναγωγὴ τῶν Ἀρεσκόντων) (IV.3,5). Нешто раније (тзв. *Μνεῖα* (III.3,11), он не пише да атоми јесу ватра већ да је они стварају (τὰ γεννητικὰ τοῦ πυρός).

12 За опречну верзију консултовати тзв. *Μνεῖα* (IV.4,6).

13 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 116, A105. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 109, A105. Грчке оригинале у преводу додали Ж. К. и З. К. М. Упоредити и: Met.1009b12-31.

Да мишљење и опажање код атомиста зависе од физичког механизма потврђује Аетије. Леукип и Демокрит сматрају да су опажања (*αἰσθήσεις*) и мисли (*νοήσεις*) само промене тела,¹⁴ а (тзв. *Мнења* (IV.5,12):

<i>Парменид и Емпедокле и Демокрит [сматрају] [да] [су] исто ум (νοῦν) и душа (ψυχήν).</i> ¹⁵	<i>Παρμενίδης καὶ Ἐμπεδοκλῆς καὶ Δημόκριτος ταῦτόν νοῦν καὶ ψυχήν.</i>
--	--

Филопон је опрезнији у понављању последње констатације, јер истиче да не постоји јасна изјава самог Абдерићанина о истоветности душе и ума, али да је Аристотел силогистички доказао да је очито да је Демокрит баш то желео да каже. Линија аргументације повезана је са информацијом да су истина (*ἀληθές*) и појава (*φαίνομενον*) исте (*ταυτόν*), и да се истина не разликује од онога што се опажа као појава, већ да оно што се неком појединцу појављује и што му се чини, да то и јесте истина.¹⁶ Такође, опажање и пред-

14 Будући да се мишљење (*φρονεῖν*) изводи из састава тела, оно настаје када је душа у прикладном стању с обзиром на своју смесу. А ако се неко (ум) превише загреје (*περίθερμός*) или охлади (*περίψυχρος*) он доживљава промену, „*друго мисли*” (буде „омамљен”, „занесен”) (*ἄλλοφρονεῖν*) (ДК68А135(58).

15 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Doxographi Graeci*, Opus adademiae litterarum regiae Borussicae praemio ornatum. Typis et impensis G. Reimeri, Berolini 1879, s. 392, IV.5,12. Грчке оригинале у преводу додали Ж. К. и З. К. М. Видети и: ДК68А1(44); *De An.*404a27-29. Обрисе неправљена разлике између *νοῦς*-а и *ψυχή*, могуће је пронаћи још код Хомера (мисли се на неразликовање логоских и алогоских аспеката у 698. стиху XXIII књиге Илијаде (*Ίλιάς*) и 136. стиху XVIII књиге Одисеје (*Ὀδύσσεια*), и Херодота (*ἐκ παντὸς νόου*, Историја (*Ἱστορίαι*), VIII,97.2). Консултовати: А. А. Long, D. Vertzagia, “Antiquity Revisited: A Discussion with Anthony Arthur Long”, у: *Conatus – Journal of Philosophy*, 5, no. 1, Athens 2020, pp. 111-122.

16 Оваква сведочанства, која махом долазе преко Аристотела и Теофраста, неретко изједначавају Демокритово и Протагорино схватање сазнања као малтене продужење чулности. Одвојено је питање што, у оваквим наводима, хипотеза да је сваки чулни податак истинит доводи до мешања и симплификованог поистовећивања Протагориног и Епикуровога становишта са Демокритовим. Плутарх пише (ДК68Б156) да је Абдерићанин далеко од становишта да би сматрао како ниједна ствар није више „оваква” него „онаква”, пошто се због таквог става сукобио са Протагором и навео бројне уверљиве аргументе против њега. Постоји несагласност, каткад и противречност, у извештајима који се осврћу на размемевање сазнања код Трачанина. Супротстављеност у експликацији Абдерићаниновог виђења сазнања произлази делом од разноврсних интерпретативних перспектива филозофа, а делом због чињенице да је он сам

става (*φαντασίας*) односе се на појаву, а ум на истину (ДК68Б11). Ако се, дакле, ум односи на истину а душа на појаву, а истина је исто што и појава, онда је неизненађујућа консеквенца из оваквог доказивања да је ум исто што и душа.

*

У спису *О дисању* (*Περὶ ἀναπνοῆς*) (471b30-472a3) Стагиранин пише:

Демокрит говори да се од дисања догађа нешто онима који дишу, тврдећи да [оно] спречава душу да буде истиснута. Ипак, ништа није рекао [о] [томе] да је природа то (с)твори́ла баш ради тога. Јер, као и други природњаци у целини, и он нимало [није] дотакао такав узрок.¹⁷

Δημόκριτος δ' ὅτι μὲν ἐκ τῆς ἀναπνοῆς συμβαίνει τι τοῖς ἀναπνέουσι λέγει, φάσκων κωλύειν ἐκθλίβεσθαι τὴν ψυχὴν· οὐ μέντοι ὡς τούτου γ' ἔνεκα ποιήσασαν τοῦτο τὴν φύσιν οὐδὲν εἴρηκεν· ὅλως γὰρ ὥσπερ καὶ οἱ ἄλλοι φυσικοί, καὶ οὗτος οὐδὲν ἄπτεται τῆς τοιαύτης αἰτίας.

у, сачуваним, фрагментима остављао могућност различитог реципирања. У литерарној заоставштини и белешкама доксографа могу се разликовати најмање четири, ако не и пет, тумачења његове теорије сазнања. Упоредити: Б. Павловић, *Пресократска мисао*, ПЛАТΩ, Београд 1997, стр. 297-304.

¹⁷ Прев. Ж. Калуђеровић. Aristotel, *О дисању*, у: *О души. Parva naturalia*, PAIDE-IA, Београд 2012, стр. 397, 471b30-472a3. О сврховитом узроку (*causa finalis*) код Абдерићанина, о коме је реч у последњој реченици (*De resp.* 472a2-3), детаљније видети: Ž. Kaluđerović, *Istorija helenske filozofije I*, Akademaska knjiga, Novi Sad 2024, стр. 133-134.

У продужетку овог дела (*De resp.*472a3-25) објашњава се познатим вокабуларом да дисање јесте животодајно начело.¹⁸ Када жива бића дишу и када ваздух (*ἀήρ*) улази, тада заједно са њим улази и велики број атома, атомисти их називају умом и душом, који отклањају континуирани притисак и онемогућавају разилажење душе која се налази унутар живих бића. Живот (*ζῆν*) и смрт (*ἀποθνήσκειν*) последично се састоје у дисању (*ἀναπνεῖν*) и у издисању (*ἐκπνεῖν*). Жива бића, када превлада спољни притисак, услед немогућности дисања, умиру, а ваздух споља више не може ући и одупрети му се. Смрт је излазак дотичних атома душе из тела услед притиска из окружења.¹⁹

Ово излагање и разилажење атома душе у моменту смрти узроковало је да Демокрит, а касније и Епикур,²⁰ буде на становишту да је душа пропадљива и да она, дапаче, пропада заједно са телом (ДК68А109).²¹ Абдерићанин још каже (ДК68Б297):

18 Релација живот-дах (*πνεῦμα*)-душа-ваздух одавно је утврђена у популарном схватању живота душе и ваздуха, па онда доиста није било компликовано доћи до представе о наликовању душе и ваздуха што га човек удише и тако живи. Консултовати: ДК13Б2; W. K. C. Guthrie, „ANAXIMENES AND TO ΚΡΥΣΤΑΛΛΟΕΙΔΕΣ”, у: *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 6, No. 1/2. (Jan. - Apr., 1956), p. 44.

19 Сан (*ὑπνος*) је, по Леукипу, стање привременог дисбаланса тј. већег излагања него улагања атома душе у неко живо биће (ДК67А34). Демокриту се у сродном тону приписује да је рекао да је сан недостатак животног даха (*indigentiam spiritus*) (ДК68А136).

20 У посланици (*ἐπιστολήν*) и поздраву Херодоту (*Ἡροδότῳ χαίρειν*), Епикур пише и следеће (ДЛ,Х,65): „Када се растави (*διαλυομένου*) цела маса [*тј. склоп*] раставиће (*διασπείρεται*) се и душа, и више нема оних моћи [*које*] [*је*] [*имала*] [*раније*], нити [*оног*] кретања, стога нема ни [*моћи*] опажања” (*καὶ μὴν καὶ διαλυομένου τοῦ ὅλου ἀθροίσματος ἡ ψυχὴ διασπείρεται καὶ οὐκέτι ἔχει τὰς αὐτὰς δυνάμεις οὐδὲ κινεῖται, ὥστε οὐδ’ αἰσθησιν κέκτηται*). Прев. Ж. Калуђеровић. D. Laertije, *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd 1973, str. 353, X,65. Оригинал Βίοι καὶ γνώμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων преузет је са Интернет адресе: <https://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl10.html>. Грчке термине у преводу додали Ж. К. и З. К. М. Консултовати и: E. D. Protopapadakis, *From Dawn till Dusk*, Berlin: Logos Verlag Berlin GmbH, Berlin 2019, pp. 127-144.

21 Да за Абдерићанина душа јесте и тело видети: ДК68А102. Демокрит је и од стране Теофраста окарактерисан као онај који душу сматра телом (*ὅπερ ... σώμα ποιῶντι τὴν ψυχὴν*) (*О опажању* (58).

Неки људи који не увиђају растављање (διάλυσιν) смртне природе (θνητῆς φύσεως), али свесни у животу учињених зала, муче се током целог свог живота у немиру и страху, [на] измишљају лажне приче о времену након завршетка [тј. смрти].²²

Ἐνιοὶ θνητῆς φύσεως διάλυσιν οὐκ εἰδότες ἄνθρωποι, συνειδήσει δὲ τῆς ἐν τῷ βίῳ κακοπραγμοσύνης, τὸν τῆς βιοτῆς χρόνον ἐν ταραχαῖς καὶ φόβοις ταλαιπωροῦσι, ψεύδεα περὶ τοῦ μετὰ τὴν τελευτὴν μυστοπλαστέοντες χρόνου.

Властос (G. Vlastos) овај фрагмент²³ назива „епохалним исказом”²⁴ (“an epoch making statement”), пошто се у њему по први

22 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 186, B297. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 173, B297. Грчке оригинале у преводу додали Ж. К. и З. К. М. Јегер (W. Jaeger) сматра да овај одељак, ако јесте прави фрагмент из Демокритовог дела *Περὶ εὐθυμίας* (*О расположењу* (или *О спокојству*)), представља најраније место у коме се у грчкој традицији појављује именица „савест” (“conscience”) (*συνείδησις*). W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967, p. 249. Гагри (W. K. C. Guthrie) би се могао сложити са Јегером око првине употребе термина *συνείδησις*, али у његовој верзији он се треба превести као „свесност” (“conscious”). W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy II*, Cambridge University Press, Cambridge 1965, p. 435.

23 Укупно је евидентирано око 390 Демокритових фрагмената, а распоред његових књига по категоријама Диоген Лаертије (IX,45-49) је преузео од Трасила, граматичара из Августовог периода: 1. Етичка (Ἠθικά) дела, 2. Дела са подручја физике (Φυσικά), 3. Неуређена (или нераспоређена) (Ἀσύντακτά) дела, 4. Математичка (Μαθηματικά) дела, 5. Музичка (Μουσικά) дела, и 6. Дела која расправљају о вештинама (Τεχνικά).

Највећи део Абдериханинових „етичких” фрагмената сакупљен је у две групе одвојених максима које су претежно биле пословичног карактера. То је, најпре, збирка од 132 гноме које су сачуване преко Стобејеве Антологије (*Ἀνθολόγιον*) (фрагменти од 169-297 по Дилсу). Постоји и колекција од 88 гнома под насловом „Златне изреке филозофа Демократа (!)” (обележене код Дилса бројевима од 35-115 и насловљене као: ΔΗΜΟΚΡΑΤΟΥΣ ΓΝΩΜΑΙ, које су формулисане као упутство за исправно живљење (о дилемама у вези имена филозофа (Демокрит (*Δημόκριτος*) versus Демократ (*Δημοκράτης*), и садржаја његове тзв. етичке збирке опширније у: Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 153-154). У целини Демокритовог опуса посматрано, термини „етика” (ἠθικά) или „етички” (ἠθικῶν, ἠθικῶς) појављују се тачно седам пута, од тога само два пута у изворним пасажима и то као подела и наслов његових списа (ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΥ ΗΘΙΚΑ, ἸΠΟΜΝΗΜΑΤΩΝ ΗΘΙΚΩΝ).

24 Прев. Ж. Калуђеровић. G. Vlastos, “Ethics and Physics in Democritus”, p. 401, у: R. E. Allen, D. J. Furlley (eds.), *Studies in Presocratic Philosophy II*, Routledge & Kegan Paul Ltd, London 1975.

пут у повести грчког мишљења изричито оспорава трајање душе после смрти, бесмртност, схваћена у било ком модалитету.²⁵

У прото-(био)етичком²⁶ маниру, Демокрит сматра да, додуше, није једноставно прецизно утврдити тренутак смрти.²⁷ Корнелијус Целзус (вероватно I век наше ере), у другој књизи свог дела *De Medicina*, износи Абдерићаниново уверење да нема довољно поузданих знакова на основу којих би лекари могли са сигурношћу констатовати приближавање краја живота (ДК68А160).²⁸ На Парменидовом трагу, у Аетијевим тзв. *Мнењима* (IV.4,7) тврди се да и мртва тела (*νεκρὰ ... σωμάτων*), због поступности хлађења, могу,

25 Други део реченице, правилније говорећи, парафраза је Родеових (E. Rohde) речи, који додаје да Демокрит само доследно и поштено извлачи консеквенце властитих претпоставки. E. Rohde, *Psyche*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., London 1925, p. 408. Видети и: C. C. W. Taylor, "The atomists", p. 198, у: A. A. Long (ed.), *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

26 „Прото”, и због тога што су аутори на становишту да код Демокрита није могуће засновати етику као мишљење делатног мишљења. Садржина његових фрагмената није потпомагала пробијање кружне и „вечито исте” настројености практичних животних манифестација хеленске обичајности, нити се он у њима бавио самосвесним филозофским рефлектовањем морала, који уосталом до софиста и Сократа није ни постојао као самостално егзистирајући феномен. Анализирање Абдерићанинове „етике”, другачије казано, показује да код њега није била на делу филозофска, него само фронетичка рефлексивност. Упоредити: Ž. Kaluderović, O. Jašić, Z. Kaluderović Mijartović, „Dike – sleđenje *ethosa* i *nomosa*”, у: *Živa baština*, Vol. VII, br. 25, Mostar 2021, str. 72-81. О различитим интерпретацијама о могућности и нарави „етике” код „веома мудрог” (*περίφρονα*) (ДК68А1(40)) атомисте консултовати: C. H. Kahn, "Democritus and the Origins of Moral Psychology", у: *The American Journal of Philology*, Vol. 106, No. 1. (Spring, 1985), pp. 1-31; W. Schmid, „Der Ausgang der altionischen Naturphilosophie: die Atomistik“, пог. VIII, у: W. Schmid - O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, I. Teil, 5. Band, 2. Hälfte, 2. Abschnitt, Munich, 1948, s. 276.

27 Видети и: R. D. McKirahan, *Philosophy Before Socrates*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge 2010, p. 329.

28 Тертулијан повезује са именом најпознатијег атомисте популарно мњење да нокти и коса тек сахрањених људи расту још неко одређено време (*Ad hoc et Democritus crementa unguium et comarum in sepulturis aliquanti temporis denotat*) (ДК68А160).

барем у некој мери, да опажају. Слично као и славни Елејац²⁹ и Емпедокле,³⁰ и:

<p>Демокрит каже да све има удела у одређеној врсти душе, па и мртва тела, зато што [она] очигледно увек имају удела у некој топлоти (θερμοῦ) и опажању (αἰσθητικοῦ), [чак] и када су већи део издахнула.³¹</p>	<p>Ὁ δὲ Δημόκριτος πάντα μετέχειν φησὶ ψυχῆς ποιᾶς, καὶ τὰ νεκρὰ τῶν σωμάτων, διότι ἀεὶ διαφανῶς τινος θερμοῦ καὶ αἰσθητικοῦ μετέχει τοῦ πλείονος διαπνεομένου.</p>
--	---

*

Демокрит је, односно његови следбеници, био убеђен и да не постоји оштра генетска разлика између биљног и животињског света (ДК59А116):

29 Када је Парменид у питању парадигматичан је 16. фрагмент (ДК28Б16): „Као што, наиме, свако има мешавину у удовима многолутајућим, тако [и] ум људима приступа; јер исто јесте баи оно што разбира (φρονέει) – природа удова код људи – и код свих и у сваком; јер [оно] [што] претеже је мисао (νόημα)” (“ὡς γὰρ ἕκαστος ἔχει κοῤῥᾶσιν μελέων πολυπλάγκτων, τὼς νόος ἀνθρώποισι παρίσταται· τὸ γὰρ αὐτὸ ἔστιν ὅπερ φρονέει, μελέων φύσις ἀνθρώποισιν καὶ πᾶσιν καὶ παντί· τὸ γὰρ πλεόν ἐστὶ νόημα”). Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 215, В16. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 244, В16. Грчке оригинале у преводу додали Ж. К. и З. К. М.

30 За Акраганџанина релевантан је 110. фрагмент (ДК31Б110), чија последња реченица гласи: „Све, наиме, знај свест (φρόνησιν) има и мишљења (νόματος) [припадајући] део” (πάντα γὰρ ἴσθι φρόνησιν ἔχειν καὶ νόματος αἴσαν). Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 310, В110. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 353, В110. Грчке оригинале у преводу додали Ж. К. и З. К. М.

31 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Doxographi Graeci*, Opus academiae litterarum regiae Borussicae praemio ornatum. Typis et impensis G. Reimeri, Berolini 1879, s. 390, IV.4.7. Грчке оригинале у преводу додали Ж. К. и З. К. М. Консултовати и: ДК68Б1.

Платонови и Анаксагорини и Демокритови [ученици] мисле да је биљка, наиме, животиња која пребива у земљи. ³²	Ζῷον γὰρ ἔγγειον τὸ φυτὸν εἶναι οἱ περὶ Πλάτωνα καὶ Ἀναξαγόραν καὶ Δημόκριτον οἴονται.
--	---

Неименовани Абдерићанинови ученици, дакле, сматрају да између биљака и животиња нема супстанцијалне диференције, осим што су биљке (φυτὸν) укорене у земљи (ἔγγειον).³³ Ово убрајање биљака међу животиње назива се на другом месту неочекиваним, и аналошки се корење биљака упоређује са главом животиња а гране са ногама (ДК68Б5.7).³⁴

У (Псеудо) Аристотеловом спису *О биљкама* (Περὶ φυτῶν) (815616-17) може се пронаћи и да биљке имају менталне и сазнајне капацитете (ДК31А70):

32 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 38, A116. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 31, A116. Сам Платон у Тимају (Τίμαιος) (77a) каже да је биљка „*другачије живо биће*” (ἕτερον ζῶον) и да је њена „*природа сродна људској природи*” (τῆς γὰρ ἀνθρώπινης συγγενῆ φύσεως φύσιν). Нешто касније (Тим.90a), Атињанин за човека каже да „*није земаљска него небеска биљка*” (φυτὸν οὐκ ἔγγειον ἀλλὰ οὐράνιον). Прев. Ж. Калуђеровић. Platon, *Тимај*, „Младост”, Београд 1981, str. 122, 77a, str. 137, 90a. Оригинал *Тимаја* (Τίμαιος) преузет је из: Platon, *Timaios. Kritias. Philebos*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., siebter band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990, s. 164, 77a, s. 202, 90a.

33 Свест о непокретности биљака, која несумњиво представља еволуционо ограничење, разлог је зашто савремени научници тврде да треба високо ценити њихову софистицирану биологију. Баш зато што не могу да напусте неповољно окружење нити да мигрирају у потрази за храном и одговарајућим „партнером”, биљке су, сматрају многи биолози, развиле невероватно осетљиве и сложене сензорне механизме који им омогућавају да преживе у динамичком еквилибријуму постојећег екосистема. Детаљније о овим и сличним дилемама у: D. Chamovitz, *What a Plant Knows, A Field Guide to the Senses*, Scientific American / Farrar, Straus and Giroux; Updated, Expanded edition (November, 2017).

34 И код Емпедокла се појављују компарације и аналогije које могу деловати у најмању руку чудновато, на пример у: ДК31Б79, ДК31Б82 и ДК31Б99. О доприносу фундаирању нехомоцентризма од стране акрагантског мудраца (Ἀκραγαντίως σοφός) (ДК31Б134) упоредити: Ž. Kaluderović, Z. Kaluderović Mičartović, O. Jašić, „Очишћење” и блаженство *iatromantis-a* из Akraganta”, у: *Znakovi vremena*, God. XXV, Dvobroj 92/93, Sarajevo, Jesen-zima 2022, str. 45-63.

<p><i>Анаксагора, уз то, и Демокрит и Абр.[укалис] су говорили да (биљке, прим. Ж. К. и З. К. М.) поседују ум и сазнање.</i>³⁵</p>	<p>Anaxagoras autem et Democritus et Abr. illas intellectum intellegentiamque habere dicebant.</p>
---	--

Да би комплетирао ово својеврсно изједначавање свих живих бића (донекле и неживих), Демокрит (али и Парменид и Емпедокле) је тврдио да и животиње имају неку способност мишљења. У продужетку цитираног Аетијевог фрагмента забележено је да (тзв. Мнења (IV.5,12):

<p><i>По њима ништа не би било неразумно живо биће (ζῷον ἄλογον) у правом смислу [речи].</i>³⁶</p>	<p>καθ' οὐς οὐδὲν ἂν εἴη ζῷον ἄλογον κυρίως.</p>
---	--

Абдерићанин је, осим тога, веровао да су животиње одговорне за оно што раде и да могу бити предмет праведног кажњавања. У 257. фрагменту (ДК68Б257) пише:

35 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 269, A70. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 297, A70. "Abr." је скраћеница од "Abrucalis" и односи се на Емпедокла. У књизи *Περὶ φύτων* (815b16-17) пише: ὁ δὲ Ἀναξαγόρας καὶ ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Ἐμπειδοκλῆς καὶ νοῦν καὶ γνῶσιν εἶπον ἔχειν τὰ φυτά. Овај и претходни фрагмент (ДК59А116) цитирани су и у: Ž. Kaluderović, O. Jašić, A. Miljević, „Slojevitost zbiljnosti *physikotatosa* iz Klazomene”, у: *JAHN European Journal of Bioethics / Europski časopis za bioetiku*, god. 11/2, br. 22, Rijeka 2020, str. 381-396.

36 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Doxographi Graeci*, Opus adademiae litterarum regiae Borussicae praemio ornatum. Typis et impensis G. Reimeri, Berolini 1879, s. 392, IV.5,12. Грчки оригинал у преводу додали Ж. К. и З. К. М.

Што се тиче животиња односно [њиховог] убијања и не убијања, ситуација је следећа: ко убија [животиње] које су неправедне или хоће да буду неправедне, [нека] [остане] некажњен. А добром стању више [доприноси] ако се то ради, него ако се не [ради].³⁷

Κατὰ δὲ ζώων ἔστιν ὧν φόνου καὶ μὴ φόνου ᾧδε ἔχει τὰ ἀδικέοντα καὶ θέλοντα ἀδικεῖν ἀθάσιος ὁ κτείνων, καὶ πρὸς εὐεστοῦν τοῦτο ἔρδειν μᾶλλον ἢ μὴ.

На почетку овог фрагмента стоји да се само неке то јест одређене животиње могу убијати, док се потом кристалише да ће остати некажњен онај који убија животиње које су неправедне (*ἀδικέοντα*) или хоће (*θέλοντα*)³⁸ да буду неправедне. Намеће се питање које су то „неке” животиње које се смеју убијати? Које су то животиње које чине неправду и могу деловати хотимично, пошто је евидентно да постоје и такве? Демокрит је можда призивао неподударност, која је приписивана мислиоцу са Самоса и утемељитељу особеног филозофског братства у „великој Грчкој” (*Μεγάλη Ἑλλάς*) Питаго-ри, између дивљих животиња попут лисица, рептила, лавова или вукова, које су могле бити убијане без икакве бојазни и домаћих животиња, говеда или коња, које није требало убијати, због тога што су вероватно некеме припадале и биле предмет нормиране заштите. Дивље животиње су *ἀδικεῖν* што значи „лоше се понашају” или једноставније „озлеђују”, док термин *δίκαιος* подразумева да су домаће животиње „онакве какве треба да буду”, односно да се понашају „прикладно” и „извежбано”.

У наредном 258. фрагменту (ДК68Б258), Абдерићанин каже да наносење штете мимо правде (*παρὰ δίκην*) имплицира одговарајућу и целовиту одмазду:

37 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Pred Sokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 182, B257. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 197, B257.

38 Именица средњег рода *θέλημα* или женског рода *θέλησις* означава „вољу”, „заповест”, „жељу”, „задовољство”. Видети: Н. G. Liddel, R. Scott, H. S. Jones, *A Greek-English Lexicon*, Oxford University Press, Oxford 1996, p. 788.

Убијати треба све што наноси штету мимо правде, по сваку цену; и ко тако чини имаће већи удео расположења (εὐθυμίας) (?) и правде и храбрости и имовине (κτήσεως) (?) у сваком поретку (ἐν παντὶ κόσμῳ).³⁹

κτείνειν χρητὰ πημαίνοντα παρὰ δίκην πάντα περὶ παντὸς· καὶ ταῦτα ὁ ποιῶν εὐθυμίας (?) καὶ δίκης καὶ θάρσεος καὶ κτήσεως (?) ἐν παντὶ κόσμῳ μέζω μοῖραν μεθέξει.

Постоје ли, саобразно малочас написаном, створења која могу наносити штету по правди (κατὰ δίκην)? Евентуални афирмативан одговор лежи у раном разумевању именице δίκη као „нечег уобичајеног”, онога што је „нормално”, па према томе и „исправно”. Вукови и лисице који пустоше по шуми не понашају се παρὰ δίκην. Они то чине када упадну у тор са овцама или двориште са кокошкама, па требају бити убијени јер тада „наносе штету мимо правде” (πημαίνοντα παρὰ δίκην).

39 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 182, B258. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 197, B258. Грчке оригинале у преводу додали Ж. К. и З. К. М. Текст изворника у рукописима је искварен, па је прву реченицу могуће протумачити тако да се она односи на животиње штеточине из претходног 257. фрагмента (ДК68Б257), али и на људе, како тврди наредни 259. фрагмент (ДК68Б259). Могуће је да εὐθυμία („добра воља”, „радост”, „веселе”, „спокојство”), с почетка трећег реда текста овог фрагмента, јесте замена за изворно ἐπιθυμία (која је именица женског рода и значи „пожуда”, „жеља”, „чезнуће”, „нагон”), па део реченице у коме стоји да ће ко адекватно поступа имати у сваком (пописком) поретку више (доброг) расположења (εὐθυμία), треба разумети да ко убија она створења која мимо правде наносе штету: „Имаће више онога за чим жуди (ἐπιθυμία)”. О овоме, али и о томе шта би евентуално могло да стоји уместо κτήσεως тј. κτήσις („имање”, „иметак”, „стицање”), сугестије су κτάσεως, τίσιος, τλήσεως, ἐκτάσεως, опширније у: Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 197.

Прокопе (J. F. Procope), каже да многи проблеми са Демокритовим фрагментима проистичу због начина њиховог преношења. Парменидови, Мелисови или Анаксагорини пасажии сачувани су првенствено због тога што су филозофи, од Аристотела па надаље, сматрали да је вредно да буду цитирани. Сегменти Абдерићаниновог „етичког” фондуца, по њему, већином су пренети посредством антологија које су компилиране за друге сврхе, а не да би преносили нечију филозофску доктрину. J. F. Procope, “Democritus on Politics and the Care of the Soul”, у: *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 39, No. 2. (1989), p. 307.

У 259. фрагменту (ДК68Б259), напoкoн, гoвoри сe o тoмe дa oпaснe звeри и гмизaвци (*κιναδέων ... καὶ ἐρπετέων*) трeбajу бити смaкнyти пoштo сy oни прoтивници y свaкoм кoсмoсy.⁴⁰

Дeмoкрит сe, сa другe стpaнe, пoдсмeвao oсoбини лyди⁴¹ кoји сy имaли oбичaj дa хвaлe живoтињe кoјe сy спoсoбнe дa нeштo лaкo нaучe, тврeди (ДК68Б154):

<p><i>Ми смo [њихoви] учeници (μαθητὰς) [били] y нajвaжнijим ствaримa: oд нaукa [смo] [нaучили] ткaњe и крпљeњe, oд лaстe грaдњy кућe, a oд птицa пeвaчицa, лaбyдa и слaвyјa, пeвaњe, oпoнaшajyћи (μίμησιν) их.⁴²</i></p>	<p><i>μαθητὰς ἐν τοῖς μεγίστοις γεγονότας ἡμᾶς· ἀράχνης ἐν ὑφαντικῇ καὶ ἀκροστικῇ, χελιδόνος ἐν οἰκοδομίαι, καὶ τῶν λιγυρῶν, κύκνου καὶ ἀηδόνας, ἐν ὠιδῇ κατὰ μίμησιν.</i></p>
--	--

40 У oвoм и y слeдeћeм 260. фpaгмeнту (ДК68Б260), oпсeг стрoгoг сaнкциoнисaњa прeкршилaцa „зaкoнa oтaцa” (*νόμους τοὺς πατέριους*) и oних кoји нe уvажaвajу прaвдy прoширyјe сe сa живoтињa нa лyдe. Кaдa сy лyди y питaњy, пoстoји јeднo oгрaничeњe кoјe сe тaкoђe мoжe прoтумaчити кaкo зaступaњe идeјe *nomothesis*. У ДК68Б259, нaкoн кoнстaтaцијe дa трeбa: „Убijати нeприжaтeљa y свaкoм пoрeткy” (*κτείνειν πολέμιον ἐν παντί κόσμῳ*), рeчeницa сe зaвршaвa oпaскoм дa јe тo мoгућe урaдити сaмo укoликo: „[То] зaкoн нe спрeчaвa” (*μὴ νόμος ἀπειργεῖ*). Прeв. Ж. Кaлyђeрoвић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 182, B259. Нeм. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 198, B259.

41 Свe лyдскo (a oсoбитo њихoвa испрaзнoст), пo Абдeрићaнинy, зaслужујe смeх (*ὡς γέλωτος ἀξίῳ πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις*) (ДК68А2, ДК68А21, ДК68А40; ДК68Ц3).

42 Прeв. Ж. Кaлyђeрoвић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 169, B154. Нeм. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 173, B154. Грчкe oригинaлe y прeвoду дoдaли Ж. К. и З. К. М. Њeгoви фpaгмeнти oбилујy и брoјним физиoлoшким пoјeдинoстимa o рaстy и oдбaцивaњy рoгoвa кoд јeлeнa и бикoвa, кaкo и тoмe зaштo нeкe живoтињe нeмajу рoгoвa (ДК68А153, ДК68А154, ДК68А155). Дeмoкритoвa упућeнoст y фaунy илyстрoвaнa јe и oбјaшњeњимa o срoднoсти лaвoвa и сoвa y aспeкту „вaтрeнoсти”, кoјa узрoкyјe дa сe сaмo лaвoви рaђajу oтвoрeних oчијy a дa сoвe oдличнo видe и y нoћимa бeз мeсeчинe (ДК68А156, ДК68А157). Рибe сe, нa Емпeдoклoвoм трaгy кoји сy слeдили Aристoтeл и Тeoфрaст, хрaнe слaткoм a нe слaнoм вoдoм, кoјa сe нaлaзи y нeзнaтним кoличинaмa y мoрy, a нeкe oд њих мoгу чaк и дa живe нa сувoм (ДК68А155a, ДК68А155б). Абдeрићaнин oбјaшњaвa и дa пeтлoви кyкyричy прeд зoрy зaтo штo им сe дo тaдa хрaнa рaвнoмeрнo рaспoрeди пo читaвoм тeлy, a oни вeћ дoвoљнo oдмoрни зaпoчнy сa свoјим днeвним aктивнoстимa, y oвoм слyчajу пeвaњeм (ДК68А158). Бeлeшкe

*

Демокрит, Трачанин, био је само један у низу јонских и италских филозофа који је апострофирао интринсичну сродност целокупне природе,⁴³ јер су и по њему прва жива бића створена од воде и блата (*ex aqua limoque*), или су произашла из земље (*de terra*) тј. настала из „влаге [која] живот даје”⁴⁴ (*ύγραϋ ζωιογονοϋντος*) (ДК68А139). Биљке и животиње су бивствено суодносне (биљке, речено је, јесу животиње (*ζϋιον ... τϋ φυτϋν εἶναι*), и поседују ум (*νοϋν*), способност схватања (*γνϋσιν*), разабирају и мисле (*φρϋνησις*).⁴⁵ У ДК68Б198 наводи се штавише да:

<p>[Оно] [коме] [је] потребно увиђа (<i>οἶδεν</i>) колико мутреба, док [онај] [коме] [је] потребно [то] не препознаје (<i>οὐ γινώσκει</i>).⁴⁶</p>	<p>Τὸ χρῆζον οἶδεν, ὀκόσον χρῆζει, ὁ δὲ χρῆζων οὐ γινώσκει.</p>
--	---

из секундарних извора садрже и мноштво занимљивих увида о репродукцији и ембриологији (ДК68А140, ДК68А141, ДК68А144, ДК68А145), укључујући и веровање питагорејског порекла да се жива бића могу хранити и мирисима. И сам Демокрит је, по Лаертијевој (IX,43) анегдоти, миришући топао хлеб успео себи да продужи живот за читава три дана.

43 О другачијем тумачењу природе код Абдерићанина видети: G. Širbek, N. Gilje, *Istorija filozofije*, Karpos, Beograd 2017, str. 114-116.

44 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 131, A139. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich. Hildesheim 1985, s. 123, A139. Упоредити и: *Met.*983b18-27; ДК11А13, ДК11А23; ДК12А11, ДК12А27, ДК12А30; ДК13А7; ДК22А15; ДК22Б12, ДК22Б77; ДК31А4; ДК38А3, ДК38А6, ДК38А10, ДК38А11; ДК59А1.8., ДК59А42.2., ДК59А42.12., ДК59А112; ДК64А27; ДК68Б5.1.4., ДК68Б5.3.

45 Климент Александријски чак бележи да је Демокрит требао логички да претпостави да и животиње имају појам божанског, прецизније казано, да се макар и невољно сагласи са таквим мишљењем Ксенократа из Калхедона (*Καθόλου γοϋν τήν περὶ τοῦ θεῖου ἔννοιαν Ξενοκράτης ὁ Καλχηδόνιος οὐκ ἀπελπίζει καὶ ἐν τοῖς ἀλόγοις, Δημόκριτος δὲ, κἂν μὴ θέλη, ὁμολογήσει διὰ τήν ἀκολουθίαν τῶν δογμάτων*) (ДК68А79).

46 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 176, B198. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich. Hildesheim 1985, s. 186, B198. Грчке оригинале у преводу додали Ж. К. и З. К. М. Значење пасуса није до краја јасно, можда и зато што реченица делује као да је недовршена. Филозофи и филолози су често износили

Животиње, или барем неке од њих, могу и да артикулишу властита хтења и стога су, као што је написано, одговорне за оно што чине, а по типовима опажања и специфичностима чула, у најмању руку, не заостају за другим бићима. У тзв. *Мнењима* (IV.10,4), животиње (*ἄλογα ζῶια*) се, тако, заједно са мудрацима (*σοφοὺς*) и боговима (*θεοὺς*) сврставају у категорију оних створења која имају „шесто” чуло:

Демокрит [каже] да има више чула [од] [пет], [и] код неразумних живих бића и код мудраца и код богова. ⁴⁷	Δημόκριτος πλείους εἶναι αἰσθήσεις, περὶ τὰ ἄλογα ζῶια καὶ περὶ τοὺς σοφοὺς καὶ περὶ τοὺς θεοὺς.
--	--

хипотезу да се опозиција између средњег и мушког рода у белешци из Стобејеве Антологије тиче контрастирања животиње и човека. Дилс, у том кључу, пише да је овај фрагмент потврда колико је животиња мудрија (паметнија) од човека (*“Um wieviel weiser als der Mensch ist das Tier”*). Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 186.

47 Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Doxographi Graeci*, Opus adademiae litterarum regiae Borussicae praemio ornatum. Typis et impensis G. Reimeri, Berolini 1879, s. 399, IV.10,4. Видети и: ДК68Б11; ДК23Б4.

Ако је код неразумних живих бића, због њихових инстинката, могуће релативно лако претпоставити постојање „посебног” чула, а код богова још и лакше утврдити да боље и дубље „виде” и од животиња и од људи, извесна потешкоћа се појављује код разумевања улоге и статуса мудраца у овом Аетијевом преносу Абдерићаниновог фрагмента. Наше је мишљење, на трагу Гатријевих опаски,⁴⁸ да, као што ни појам *σοφία* не треба бити схваћен само као „мудрост”,⁴⁹ тако ни *σοφός* не мора ексклузивно означавати „мудрог” човека изражене дискурзивне моћи. Овај термин може обележавати и сваку „вешту”, „увежбану”, „окретну”, „искусну” па и „лукаву” особу. И песници, весници пророштва или религијски учитељи били су, такође, декларисани као *sophoi*, чији увиди нису били нужно, или уопште, посредовани интелектом већ су настајали интуитивно и под карактеристичним „надахнућем”.⁵⁰ Ова њихова способност могла се Демокриту, односно тумачима његових списа, доиста учинити као некакво „додатно” чуло.

48 Консултовати: W. K. C. Guthrie, *A History of Greek Philosophy II*, Cambridge University Press, Cambridge 1965, pp. 449-450.

49 У дијалогу *О филозофији* (*Περὶ φιλοσοφίας*) (фр. 8), Аристотел пише о различитим применама и значењима *sophie*, у контексту опоравка људског рода од катастрофа које га периодично погађају. *Sophia* еволуира од једноставног постигнућа гајења жита, преко архитектоничких умећа и успостављања политичких и законских норми и поредака, до бављења природом и, на концу, мотрења непроменљивих и непропадљивих божанских ствари. Упоредити и: *Met.*982a12-14; *EN*1141a24, *EN*1141b2-3.

50 Видети: ДК68Б17, ДК68Б18, ДК68Б166; ДК68А77. Мост (G. W. Most) говори да доктрина о божанском надахнућу поезије, коју је Демокрит завештао Платону, остаје речито, иако на моменте веома иронично, сведочанство о одрживости овог гледишта унутар филозофије. G. W. Most, “The poetics of early Greek philosophy”, p. 353, у: A. A. Long (ed.), *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

Све наведено ипак не указује да је Абдерићанин, попут Питагоре⁵¹ и Емпедокла,⁵² био апсолутно против повређивања и инструментализације не-људских живих бића.⁵³ Осим практичко-„етичких” разлога за њихово „елиминисање”, који су разматрани у до сада цитираним или парафразираним фрагментима, био је вођен, модерном терминологијом речено, и теоријским, природно-научним и биомедицинским мотивима.⁵⁴

Међу тзв. имитацијама, наиме, налази се прича о његовом наводном сусрету са Хипократом, који је затекао Демокрита окруженог телима животиња које је управо сецирао (*ἀνατέμνω*). Објашњење шта ради и о чему тог тренутка пише које је понуђено „оцу” медицине гласи: Разлог за сецирање није узрокован нипо-

51 Консултовати: ДК21Б7; *DL*, VIII, 13; ДК31Б135; Порфирије, *О уздржавању од одушевљених [бића]* (*Περὶ ἀποχῆς ἐμψυχῶν*), 3.20. Интернет адреса:

<https://books.google.rs/books?id=7CoVAAAAQAAJ&pg=PP41&lp-g=PP41&dq=Porphyry+%CE%A0%CE%B5%CF%81%E1%BD%B6+%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%87%CE%B7%CF%82+%CE%B5%CE%BC%CF%88%CF%85%CF%87%CF%89%CE%BD&source=bl&ots=ce8hvOIVCE&sig=cQixCWAm9nL2VRrbZ8JA-h7oXjsE&hl=en&sa=X#v=onepage&q=Porphyry%20%CE%A0%CE%B5%CF%81%E1%BD%B6%20%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%87%CE%B7%CF%82%20%CE%B5%CE%BC%CF%88%CF%85%CF%87%CF%89%CE%BD&f=false>; M. Mantzanas, “The Concept of Moral Conscience in Ancient Greek Philosophy”, у: *Conatus – Journal of Philosophy*, 5, no. 2, Athens 2020, pp. 65-86.

52 Упоредити: M. R. Wright, *Empedocles The Extant Fragments*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis 1995, pp. 57-76.

53 И поред изреченог од стране Климента у фусноти бр. 43 (и у другом делу тзв. *Мнења* (IV.5,12), животиње се у поменутом (ДК68А79) и још неким местима и фрагментима (тзв. *Мнења* (IV.10,4); ДК68Б34, ДК68Б164), називају и „неразумним” (*ἄλόγοις*).

54 У седамдесет једном делу са могућим Демокритовим ауторским печатом говори се, између осталог, о *physisu*, космологији, астрономији, географији, физиологији, медицини, психологији, осетима, епистемологији, математици, магнетизму, ботаници, музици, сликању, пољопривреди, лингвистици, питањима која би данас назвали родним, и о политичким и тзв. етичким стварима. У каснијим временима Абдерићанин је постао легендарна фигура коме су, осим поменутих, приписивана и магијска и алхемијска открића и списи. Није ни чудно што је Аристотел рекао (*GC*315a35): „Он (Демокрит, прим. Ж. К. и З. К. М.) је, чини се, о свему размишљао” (*οὗτος δ' ἔοικε μὲν περὶ πάντων φροντίζειν*). Прев. Ж. Калуђеровић. Aristotel, *О постајању и пропадању*, у: *О nebu. О постајању и пропадању*, PAIDEIA, Beograd 2009, str. 252, 315a35.

даштавањем или негативним емоцијама (мржњом (*μισέων*) усмереним према животињама (*ζῷα*), које Абдерићанин на овом месту именује као „божја дела” (*θεοῦ ἔργα*), већ зато што он истражује природу (*διζήμενος φύσιν*) и положај жучи (*χολῆς*) тј. узроке одређених болести код људи⁵⁵ (конкретно махнитости (*μανίης*) (ДК68Ц3).

Овај апокрифни фрагмент,⁵⁶ на концу, показује да је у опусу мудрости⁵⁷ из Абдере, осим аспекта нивелисања животиња и биљака „навише”, односно приписивања свим живим бићима подударних или идентичних душевних и интелектуалних карактеристика, могуће детектовати и елаборације са прото-антропоцентричким призвуком.⁵⁸

55 Хришћански новоплатоничар из VI века Давид из Јерменије тврди да се човек, према Демокриту, може одредити као (ДК68Б34): „Мали (*расно*)ред” (*μικρῶν κόσμῳ*). Прев. Ж. Калуђеровић. Н. Diels, *Pred Sokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 158, B34. Нем. изд. Н. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985, s. 153, B34. На другом месту (*Против математичара* (VII, 265) једноставно стоји: „Човек је оно што сви знамо” (*Ἄνθρωπός ἐστιν ὃ πάντες ἴδμεν*). Прев. Ж. Калуђеровић. Σ. Ἐμπειρικός, ΠΡΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΤΣ, σελ. 248, VII, 265. Интернет адреса: <https://archive.org/details/sextusempiricus01bekkgoog/page/n241/mode/2up?view=theater>.

56 Независно од управо коментарисаног пасажа (ДК68Ц3), не сме се сметнути с ума, на Проклоповом трагу, недовољна сигурност нашег знања о томе колико дуго и у ком облику су преживела Абдерићанинова изворна дела, и каква све поједностављивања, модификације па и искривљавања су доживела протоком времена. У ДК68А31, рецимо, наводи се да су само две књиге стварно његове (*Велики по(ред)ак* (*Μέγας διάκοσμος*) и *О природи космоса* (*Περὶ φύσεως κόσμου*), а у наредном 32. фрагменту (ДК68А32) забележено је да је састављач пописа Демокритових дела и речника термина које је овај употребљавао био александријски библиотекар Калимах, а не у потоњој традицији чешке помињани Трасил.

57 У ДК68А2 и ДК68А18 Демокрит је, између осталог, назван и Мудрост (*Σοφία*).

58 Да се наговештаји логоцентричких и хомоцентричких погледа на свет, као фундамената модерне грађанске епохе, и поред структуралних препрека у његовој концепцији могу пронаћи и у Демокритовим запажањима консултовати, мимо наведених (ДК68А105; ДК68Б11, ДК68Б34), и следеће фрагменте: ДК68А111; ДК68Б5.8.7., ДК68Б33, ДК68Б179, ДК68Б180, ДК68Б181, ДК68Б182, ДК68Б183, ДК68Б185, ДК68Б187, ДК68Б278. Шире видети: Ž. Kaluđerović, Z. Kaluđerović Mijartović, O. Jašić, “Early Hellenic Anticipations of Logocentrism and Homocentrism”, у: *Биоэтика (BIOETHICS)* Федерални научно-практички журнал, Том 16, № 1, Волгоград 2023, pp. 12-16.

ЛИТЕРАТУРА

- Aëtiana V. Aetius. Placita.* J. Mansfeld, D. T. Runia (eds.), Brill, Leiden | Boston 2020. Интернет адреса: <https://dokumen.pub/atiana-v-an-edition-of-the-reconstructed-text-of-the-placita-with-a-commentary-and-a-collection-of-related-texts-part-4-english-translation-bibliography-indices-9789004428379.html>.
- Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007.
- Aristotel, *Nikomahova etika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992.
- Aristotel, *O disanju*, y: *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012.
- Aristotel, *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012.
- Aristotel, *O nebu. O postajanju i propadanju*, PAIDEIA, Beograd 2009.
- Aristotelis Opera*, ex. rec. Immanuelis Bekkeri, ed. Acad. Regia Borussica, I-V, Berlin 1831-1870. Ново издање припремио је О. Gigon, Berlin 1970-1987. Сви Аристотелови наводи срањивани су према овом издању.
- Aristotle (Pseudo), *On Plants*, y: J. Barnes (ed.), *The Complete Works of Aristotle II*, Princeton University Press, Princeton 1991.
- Chamovitz, D., *What a Plant Knows, A Field Guide to the Senses*, Scientific American / Farrar, Straus and Giroux; Updated, Expanded edition (November 21, 2017).
- Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker I-III*, Weidmann, Zürich . Hildesheim 1985-1987.
- Diels, H., *Doxographi Graeci*, Opus adademiae litterarum regiae Borussicae praemio ornatum. Typis et impensis G. Reimeri, Berolini 1879.
- Diels, H., *Predsokratovci fragmenti I-II*, Naprijed, Zagreb 1983.
- Ἐμπειρικός, Σ., ΠΡΟΣ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΥΣ.
 Интернет адреса:
<https://archive.org/details/sextusempiricus01bekkgoog/page/188/mode/2up?view=theater>.
- ΘΕΟΦΡΑΣΤΟΣ, Περί ὀσμῶν • Περί ἰχθύων • Μετὰ τὰ φυσικά • Φυσικαὶ δόξαι • Περί αἰσθήσεων (ΑΠΑΝΤΑ 9), ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΚΤΟΣ. ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΧΑΤΖΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε., Αθήνα 1998.
- Grigoriadou, V. J., Coutelieris, F. A., Theologou, K., “History of the Concept of Similarity in Natural Sciences”, y: *Conatus – Journal of Philosophy*, 6, no. 1, Athens 2021.
- Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy II*, Cambridge University Press, Cambridge 1965.
- Guthrie, W. K. C., „ANAXIMENES AND TO ΚΡΥΣΤΑΛΛΟΕΙΔΕΣ”, y: *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 6, No. 1/2. (Jan. - Apr., 1956).
- Херодот, *Историја*, ДЕРЕТА, Београд 2009.
- Хомер, *Илијада*, Просвета, Београд 1968.

- Хомер, *Одисеја*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2002.
- Jaeger, W., *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967.
- Kahn, C. H., "Democritus and the Origins of Moral Psychology", у: *The American Journal of Philology*, Vol. 106, No. 1. (Spring, 1985).
- Kaluđerović, Ž., „Aristotelovo i Marksovo reflektovanje atomističke fizike”, у: *ARHE*, god. IV, br. 7, Novi Sad 2007.
- Kaluđerović, Ž., Jašić, O., Kaluđerović Mijartović, Z., „Dike – sleđenje *ethosa* i *nomosa*”, у: *Živa baština*, Vol. VII, br. 25, Mostar 2021.
- Kaluđerović, Ž., Kaluđerović Mijartović, Z., Jašić, O., "Early Hellenic Anticipations of Logocentrism and Homocentrism", у: *Биоетика (BIOETHICS)* Федерални научни-практички журнал, Том 16, № 1, Волгоград 2023.
- Kaluđerović, Ž., *Istorija helenske filozofije I*, Akademska knjiga, Novi Sad 2024.
- Kaluđerović, Ž., Kaluđerović Mijartović, Z., Jašić, O., „Očišćenje” i blaženstvo *iatromantis-a* iz Akraganta”, у: *Znakovi vremena*, God. XXV, Dvobroj 92/93, Sarajevo Jesen-zima 2022.
- Kaluđerović, Ž., Jašić, O., Miljević, A., „Slojevitost zbiljnosti *physikotatosa* iz Klazomene”, у: *JAHR European Journal of Bioethics / Europski časopis za bioetiku*, god. 11/2, br. 22, Rijeka 2020.
- Kirk, G. S., Raven, J. E., *The Presocratic Philosophers*, Cambridge University Press, Cambridge 1957.
- Laertije, D., *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, BIGZ, Beograd 1973. Оригинал Βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων преузет је са Интернет адресе: <http://www.mikrosapoplous.gr/dl/dl.html>.
- Liddel, H. G., Scott, R., Jones, H. S., *A Greek-English Lexicon*, Oxford University Press, Oxford 1996.
- Long, A. A., Vertzagia, D., "Antiquity Revisited: A Discussion with Anthony Arthur Long", у: *Conatus – Journal of Philosophy*, 5, no. 1, Athens 2020.
- Mantzanas, M., "The Concept of Moral Conscience in Ancient Greek Philosophy", у: *Conatus – Journal of Philosophy*, 5, no. 2, Athens 2020.
- McKirahan, R. D., *Philosophy Before Socrates*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis/Cambridge 2010.
- Most, G. W., "The poetics of early Greek philosophy", у: A. A. Long (ed.), *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Павловић, Б., *Пресократска мисао*, ПЛАТΩ, Београд 1997.
- Platon, *Тимай*, „Младост”, Београд 1981. Оригинал Τίμαιος преузет је из: Platon, *Timaios. Kritias. Philebos*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., siebter band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1990.
- Πορφύριος, *Περί αποχής εμψύχων*.

Интернет адреса:

<https://books.google.rs/books?id=7CoVAAAAQAAJ&pg=PP41&lp g = P P 4 1 & d q = P o r p h y r y + % C E % A 0 % - C E % B 5 % C F % 8 1 % E 1 % B D % B 6 + % C E % B 1 % C F % 8 0 % C E % B F % - C F % 8 7 % C E % B 7 % C F % 8 2 + % C E % B 5 % C E % B C % C F % 8 8 % C F % 8 5 % - C F % 8 7 % C F % 8 9 % C E % B D & source = bl & ots = ce8hvOIVCE & sig = cQix - CWAm9nL2VRrbZ8JAh7oXjsE & hl = en & sa = X # v = onepage & q = P o r p h y r y % 2 0 % C E % A 0 % C E % B 5 % C F % 8 1 % E 1 % B D % B 6 % 2 0 % C E % B 1 % - C F % 8 0 % C E % B F % C F % 8 7 % C E % B 7 % C F % 8 2 % 2 0 % C E % B 5 % C E % B - C % C F % 8 8 % C F % 8 5 % C F % 8 7 % C F % 8 9 % C E % B D & f = false>

Procopé, J. F., "Democritus on Politics and the Care of the Soul", y: *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 39, No. 2. (1989).

Protopapadakis, E. D., *From Dawn till Dusk*, Berlin: Logos Verlag Berlin GmbH, Berlin 2019.

Rohde, E., *Psyche*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., London 1925.

Schmid, W., „Der Ausgang der altionischen Naturphilosophie: die Atomistik“, por. VIII, y: W. Schmid - O. Stählin, *Geschichte der griechischen Literatur*, I. Teil, 5. Band, 2. Hälfte, 2. Abschnitt, Munich 1948.

Širbek, G., Gilje, N., *Istorija filozofije*, Karpos, Beograd 2017.

Татакис, В., *Византијска филозофија*, Јасен, Никшић 2002.

Taylor, C. C. W., "The atomists", y: A. A. Long (ed.), *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.

Vlastos, G., "Ethics and Physics in Democritus", y: R. E. Allen, D. J. Furley (eds.), *Studies in Presocratic Philosophy II*, Routledge & Kegan Paul Ltd, London 1975.

Wright, M. R., *Empedocles The Extant Fragments*, Hackett Publishing Company, Inc., Indianapolis 1995.

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ

University of Novi Sad, Faculty of Philosophy, Novi Sad

ZORICA KALUĐEROVIĆ MIJARTOVIĆ

National and Kapodistrian University of Athens,

School of Philosophy, Department of Philosophy, Hellenic Republic

PROTO-BIOETHICS OF THE ONE WHO “HAD THOUGHT ABOUT EVERYTHING”

Abstract: In the text, the authors examine Democritus’ proto-bioethical passages and assert that his fragmentarily preserved writings, along with those of some other early Hellenic writers, do not exhibit a distinct dichotomy between body and soul or between organic and inorganic. Instead, there appears to be a specific amalgamation of the two first-mentioned elements that is more aligned with his worldview, respectively, to the discourse he inherited, reflective of the era in which he lived and worked during the 5th and 4th centuries BC. Throughout this period, namely, the body was hard to imagine without the soul, but also the soul without matter. Consequently, the thinker of Abdera comprehends thinking as something corporeal similar to sensation and understands, analogous to Parmenides and Empedocles (and Plato), that like is perceived and understood by like. In DK68B164, it is clarified that he applies this reasoning to both ensouled (*ἐμψύχων*) and non-ensouled (*ἀψύχων*) entities. The expected result of such an approach is the claim, elaborated on in this article, that not only humans but also other creatures have certain cognitive and “willing” abilities. Although his notes contain aspects that clearly point to the kinship of all living beings and, to some extent, non-living ones, the one who “had thought about everything” still does not entirely adopt the non-homocentric perspectives of his predecessors and contemporaries, particularly those from southern Italy. The authors conclude that, alongside the insights above, it is possible to find reasoned positions in Democritus’ oeuvre that represent hints of later homocentric paradigms.

Keywords: Proto-bioethics, the one who “had thought about everything”, soul, body, matter, ensouled, non-ensouled, non-homocentrism, homocentrism

Primljeno: 24.6.2024.

Prihvaćeno: 19.8.2024.

